

Ideologicko-sociologizujúci prístup hlasistov k literatúre, ich dôraz na sociálne súvislosti aj v oblasti literárneho diela, ktoré sa tak stáva zdrojom poznania sociálnej reality, Robert Klobucký síce dokladá kritickými výhradami neskoršej literárnej histórie (Rudolf Chmel, Miloš Tomčík), sám má však odlišný názor: „Hlasistické preceňovanie sociálnych súvislostí literatúry je z literárno-estetického hľadiska azda skutočne príliš jednostranné, ale zo sociologického hľadiska môže byť práve takýto prístup heuristicky efektívny“ (s. 85).

Záverečná kapitola *Základné problémy hlasistickej sociológie národa* patrí k najzaujímavejším a najprínosnejším častiam práce. Jej jadro tvorí analýza pojmu národ v kontexte dobovej situácie, pričom práve tento pojem je ponímaný ako zásadný terminologický problém hlasistickej makrosociológie. Autor pracuje s pojmom národ, ako ho definoval Miroslav Hroch: „1. vysoký stupeň komunikácie, ktorá je nasmerovaná dovnútra skupiny, 2. istá podoba ‚kolektívnej pamäti‘, povedomia o spoločnej minulosti, 3. koncept rovnosti všetkých príslušníkov národa ako členov občianskej spoločnosti“ (s. 87). V špecifickom zábere sociológie etnicity si všíma proces formovania národa, vzťahy slovenského národa k iným národom (Slováci – Česi, Slováci – Maďari, Slováci – Židia), sociálnu a etnickú štruktúru dobovej slovenskej spoločnosti. V rámci medzietnických vzťahov sa bližšie zaoberá česko-slovenskou otázkou a problematikou čechoslovakizmu, mravnými aspektmi maďarizácie a hospodárskym antisemitizmom, ktorý charakterizuje ako „najkontrolvernejší hlasistický koncept“ (s. 90). Hlasistický nacionalizmus definuje ako nacionalizmus politicko-teritoriálny, vymedzujúc ho voči etnicko-kultúrnemu nacionalizmu konzervatívneho krídla dobového slovenského myslenia zastúpeného Vajanským. Pri ďalších odlišeniach pracuje s takými dvojicami pojmov ako aktivita – pasivita alebo ľud – elita.

Pozitívom práce sú aktuálne metodologické východiská a široké uplatnenie najnovších výskumných poznatkov a trendov z domácej i zahraničnej odbornej literatúry. Naopak, jej

slabinou je opakovanie vlastných autorských konštatovaní a zistení v malom odstupe, spôsob citovania (napr. román Roberta Musila *Muž bez vlastností* je tu datovaný rokom 1980), nepresné uvádzanie pojmov (tolstoizmus namiesto tolstojizmus) a nedostatočná jazyková korektúra.

Kniha Roberta Klobuckého *Hlasistické hnutie: národ a sociológia* je napriek pripomienkam dôležitým a vítaným príspevkom do diskusie o procesoch modernizácie slovenskej spoločnosti na prelome 19. a 20. storočia.

Dana Kršáková

POKORNÝ, Milan: ROMÁNOVÁ EPOPEJ V ŽÁNROVÝCH A MEZILITERÁRNÍCH SOUVISLOSTECH. Praha : Academia, 2007. 168 s.

Nové čítanie literárnych textov vydaných pred rokom 1989 sa stalo prirodzenou súčasťou aktuálneho literárnohistorického výskumu. Na strane jednej sme svedkami „zhodnocovania“ diel, ktoré sa v dôsledku politických súvislostí ocitli na okraji, resp. boli vytesnené z literárneho obehu, na strane druhej sú texty, ktoré tvorili súčasť „oficiálneho kánonu“, predmetom kritického čítania, pričom prichádza nielen k hodnotovému preskupovaniu (odlišné chápanie pojmu „kľúčové dielo“), ale aj k zmenám v oblasti žánrovej klasifikácie. Osobitná pozornosť je venovaná odhaľovaniu mocensko-ideologických nástrojov, ktoré v období socialistického realizmu alebo neskôr širšie chápanej „socialistickej literatúry“ viedli nielen k rozličným formám cenzúry a autocenzúry, ale ovplyvňovali celý kultúrny diskurz, menili jeho obsah alebo v zmysle aktuálnych ideologických potrieb generovali rozličné žánrové mutácie (spájanie populárnej literatúry s ideológiou). Pri určitých textoch nemožno teda nezávisle hovoriť len o ich „literárnych kvalitách“, keď sama ideológia im „nadiktovala“ nielen obsah, ale aj formu – včlenila sa priamo do ich štruktúry a formovala ich estetickú hodnotu.

Nezávisle analyzovať tieto dve roviny – formálnu a ideovú – sa pokúsil český literárny historik Milan Pokorný v práci *Románová epopej v žánrových a meziliterárnych súvislostiach*. V centre jeho výskumu sa ocitla epopeja ako žánrový variant svojho druhu (nachádza sa kontradiktoricky kdesi uprostred medzi eposom a románom). Svoje tvrdenia opiera o konkrétny textový materiál, ktorý tvoria najmä diela slovenskej literatúry 20. storočia (hlavnú pozornosť venuje Mináčovej trilógii *Generácia*). Tu sa zrejme nachádza neurgický bod jeho metodologického prístupu – u autora nemožno nepostrehnúť až toporné úsilie vtiesnať vybrané prozaické texty na Prokrustovo lôžko vlastnej žánrovej koncepcie, a to aj za cenu opustenia alebo zámernej marginalizácie problémových miest (moment ideologizácie či (dis)kontinuity voči poetike socialistického realizmu, emblematická a ikonická funkcia určitých opusov). Vnucuje sa tu aj otázka, prečo Pokorný buduje taký nákladný teoretický aparát – epopeja ako žánrový variant sa podľa jeho zistení objavuje viac-menej v slovanskej literárnej vede, kým v anglosaskom a nemeckom prostredí panujú okolo jej žánrového vymedzenia terminologické nejasnosti alebo dokonca nie je ani rešpektovaná.

Samotný žánrový synkretizmus, ktorý je podľa Pokorného príznačný pre epopeju, je totiž rozpoznateľný aj v iných žánroch a objavuje sa ako jeden z charakteristických znakov či už modernej alebo postmodernej literatúry (systémová otvorenosť, komplexnosť pohľadu, koncept filozofie dejín, subjektívny spôsob zobrazenia a pod.).

Mnoho citačných odkazov je prinajmenšom z hľadiska ich výpovednej hodnoty diskutabilných – medzi viac či menej známymi autoritami, slovníkmi a príručkami tu nachádzame napríklad aj *Vel'kú sovietsku a Malú československú encyklopédiu*. V tomto duchu je potom koncipovaná celá práca – nielen anglosaská, ale takmer celá západoeurópska literárna veda akoby pre Pokorného neexistovala. Samotný fakt jej absencie by však nemusel byť tým najproblematickejším miestom Pokorného práce, horšie je, že takto zúžený interpretačný horizont sa po-

tom vpisuje aj do celkovej koncepcie práce, ktorá lipne na mechanickom preberaní alebo prerozprávaní dobových kritických ohlasov.

Autor pritom volí zaužívanú stratégiu – hneď v úvode svojej práce, v nadväznosti na M. Zelenku, hovorí o snahe uchopiť literatúru ako kultúrnu pamäť a svedectvo o dobe, a tým ju de facto „rehabilitovať“. U Pokorného však prichádza k zámene rehabilitácie literatúry (nechávam pritom bokom otázku, prečo by sa literatúra mala rehabilitovať) s rehabilitáciou jej dobovej reflexie – autor nielen nekriticky preberá ideológiu poznačené interpretačné zistenia literárnych historikov publikačne činných v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, ale na ich základe buduje vlastný metodologicko-teoretický aparát, pričom tento moment je často umocnený až akousi nekritickou úctou voči autoritám, ktorá vo vedeckej monografii nemá miesto. Kým spomínanej dobovej reflexii, aj vzhľadom na aktuálny spoločensko-politický kontext „rozumieť“ (náznak, písanie medzi riadkami, povinná daň dobe, vynechávanie proskribovaných autorov), u Pokorného už možno hovoriť len o ignorancii, jeho „vynechávky“ nemajú ideologický podtext, ale sú výsledkom vedeckej nedôslednosti. Áno, aj súčasný vedecký výskum pracuje s dobovou kritickou reflexiou, no umiestňuje ju do nového interpretačného kontextu. Treba si tiež uvedomiť, že dobová kritická reflexia pritom často plnila rituálnu funkciu – písanie o dielach ideovo „správnych“ autorov, ktorí sa navyše ocitli vo vysokých straníckych funkciách (konkrétne sa to týka práve Vladimíra Mináča) – sa považovalo zároveň za akt súhlasu s oficiálnou kultúrnou politikou alebo ako nevyhnutná súčasť budovania vlastnej vedeckej kariéry. Takýto kritický postoj nemal, samozrejme, nič spoločné s literárnymi alebo estetickými kvalitami konkrétneho literárneho diela, bol len akousi neodmysliteľnou ideologickou balustrádou. Nemožno však rovnako tvrdiť, že celá dobová reflexia bola poznačená ideológiou, bezpochyby aj tu sa nájdú kritické postrehy, polemické alebo vyslovené medzi riadkami či nechcene výstižné, ktoré by sme dnes mohli označiť opačným hodnotovým znamien-

kom. Treba však diferencovať a tomu sa Pokorný vyhýba – bez toho, aby z nich „vylúpol“ to významovo relevantné, len parafrázuje a recykluje.

Možno aby nebol obvinený z interpretačnej nedôslednosti, aj v ďalších častiach svojej práce ustavične zdôrazňuje, že jeho úlohou nie je posudzovať mieru ideologizácie: „*Úkolem této práce však není posuzovat míru ideologizace (...) Jde o prozkoumání specifčnosti reálně existujícího žánrového typu*“ (s. 73). Neskôr však sám – aj s ohľadom na samotnú povahu výskumného materiálu – zisťuje, že to celkom nie je možné, najmä na miestach, kde upozorňuje na symbolické odmietnutie individualizmu v Mináčovej *Generácii*, ktoré vychádza z eschatologického rámca, podriadenia času príbehu hegelovskej dejinnej zákonitosti. Pokorný tak selektuje – tam, kde to priamo neohrozuje jeho základný metodologický rámec (či práve naopak), je ochotný pripustiť istú mieru kritickosti. V celkovom vyznení práce však pretrváva vysoká miera interpretačnej priazne voči dobovej ideológeme. ...

Zamerajme sa konkrétne na jeho výklad Mináčovej trilógie *Generácia*, ktorá uňho reprezentuje prototyp „socialistickej epopeje“ či dokonca „subjektívnej epopeje“! Už v samotnom prístupe k tomuto dielu vidieť Pokorného interpretačnú nedôslednosť – pozornosť nevenuje ani Mináčovej predchádzajúcej tvorbe (najmä romány *Smrť chodí po horách* a *Včera a zajtra*), ktorá je zároveň aj kľúčom ku *Generácii*. Bokom sa ocitá aj celý mimoliterárny kontext, kreovanie celej trilógie, ktorej názov vznikol ex post po jej vydaní v Čechách v roku 1969. Jej jednotlivé diely sú pritom žánrovo nesúrodé – kým prvý pod názvom *Dlhý čas čakania* aj podľa Mináčových slov čerpá čiastočne z poetiky jeho debutu, posledná časť trilógie pod názvom *Zvony zvoní na deň* smeruje k publicizmu s výraznou ideologickou dikciou. Porovnávanie Mináčovej *Generácie* s Tolstého *Vojnou a mierou* alebo Gorkého *Klímom Samginom* patrí už do inventára dobových, ideologicky motivovaných sugescií. Pokusy interpretovať spomenuté klasické diela ruskej literatúry v žánrovom kľúči epopeje sú rovnako determi-

nované dobovými snahami nájsť akýsi špecifický „slovanský“ variant spoločensko-panoramatickej prózy. Aktuálne teoretické uvažovanie používa i subtilnejší interpretačný raster, ktorý možno použiť pri žánrovej klasifikácii týchto próz (románová esej, generačný román, výchovný román, román-rieka a pod.). Okrem toho spomenuté klasické diela, na rozdiel od Mináča, sú žánrovo koherentné, jednotlivé časti nevznikli ako pôvodne samostatné prózy, ale od začiatku do konca u nich možno identifikovať určitú zjednocujúcu líniu, ktorá smeruje ku konkrétnemu literárno-estetickému výústenu, čo u Mináča absentuje – akoby bol sám autor bezradný a nevedel, čo si s hlavným hrdinom počať. Mináč je, paradoxne, najpresvedčivejší na úrovni mikroštylistiky, čiže tam, kde nie je „syntetický“ ale epizodický, najmä v súvislosti s vykreslením vnútorného psychologického portrétu negatívnych postáv. Čiže autorsky sa nepresadzuje ako autor syntetickej prózy, ako by ho rád videl Pokorný. V kratších Mináčových prozaických útvaroch sa občas objaví autorská citlivosť pre psychologickú drobnokresbu, podobne sa to týka aj vybraných úryvkov z obsiahlejších próz.

Mináčova *Generácia* naozaj patrila medzi najdiskutovanejšie diela s povstaleckou tematikou, no polemiky okolo jej údajnej žánrovej nekonvenčnosti (napríklad v prípade využívania vnútorného monológu) má opäť ideologické pozadie – výhrady ideologicky konzervatívnych teoretikov sú viac dobovým svedectvom písania o literatúre, samotná existencia týchto výhrad však ešte nesvedčí o Mináčovom novátorstve. S tým súvisí aj Pokorného zmienka o údajnej nepripravenosti literárno-kritickej obce reagovať na Mináčovo novátorstvo, čo je už priamo zavádzaním – v priebehu celých šesťdesiatych rokov sa objavili aj polemické hlasy, ktoré upozornili práve na Mináčove nepresvedčivé prozaické výkony a jeho ideový konzervativizmus, aj keď sa to až natoľko netýkalo priamo *Generácie*. Pokorný akoby nepoznal mená ako Milan Hamada alebo Bohuslav Kováč, čo je z hľadiska jeho koncepcie „pochopteľné“ – v takom prípade by ju totiž musel opustiť. Opakovanie

dobových kliše o Mináčovej trilógii ako románe, ktorý podáva komplexný obraz celej etapy vývoja slovenskej spoločnosti (titul *Generácia* automaticky nenaplnia autorský zámer vypovedať o generácii), historicky rekonštruuje „*nástup levicové orientácie v osvobozené republike*“ (s. 137) alebo zohráva funkciu nositeľa dynamiky česko-slovenského literárneho spoločenstva, len podčiarkuje Pokorného „neproblémové“ čítanie a je v podstate *contradictio in adjecto* so samotnou koncepciou práce: Mináčov „realizmus“ sa tak dostáva do rozporu s jeho „epopejnosťou“. Tým sa potvrdzuje Pokorného konštatovanie o epopeji ako kontradiktórickom žánri – „realizmu“ príbehu (snaha o historickú rekonštrukciu) sa tak dostáva do protirečenia s eschatologickým rámcom románu –, v osude hlavného hrdinu sa totiž naplní hegelovská triáda splynutia s podstatou, čím sa dosahuje dojem mýtického prúdu. Žáner epopeje u Pokorného postupne nadobúda čoraz menej zreteľné kontúry a miesto vyčerenia samotného pojmu dosahuje presný opak – epopejou sa tak môže stať v podstate akákoľvek obsiahlejšia próza. Chápanie žánrovej neukotvenosti či programového prelínania žánrov ako osobitého znaku „literárnej kvality“ nie je samo osebe nekorektné, nekorektné je vidieť tento znak aj tam, kde nebol pôvodne v autorskom pláne a vznikol mimovoľne. Aj tu je rozdiel medzi zámernosťou a nezámernosťou; skutočnosť, že socialistický realizmus je inverzný voči kritickému realizmu, nie je automaticky znakom jeho „literárnej hodnoty“. Možno to doložiť aj genézou Mináčovej prozaickej koncepcie, prostredníctvom ktorej sa snažil spojiť nespojiteľné – realistický obraz s teleologickou víziou, čo v druhej polovici šesťdesiatych rokov nakoniec vyústilo do úplného opustenia či až negatívneho odmietnutia literárnej fikcie a príklonu k eseji, kde mohol realizovať svoje romanticko-hegelovské inklinácie. Ani Mináčova esej nakoniec neunikla Pokorného pozornosti, ale opäť len opakuje už toľkokrát povedané – hovoriť v mináčovskom duchu o slovenských dejinách ako dejinách práce je nielen ahistorické, ale patrí do celkom iného slovníka, určite však nie do literárno-teoretického.

Druhou témou Pokorného práce je literárna komparatistika – aj tu, podobne ako v prípade definície žánru, je čitateľná až úporná snaha vtesnať svoje teoretické východiská do vopred definovaného rámca. Zo snahy nachádzať podobnosti aj tam, kde sú v skutočnosti rozdielnosti, potom ústi do priam bizarných konštrukcií, kde sa v tej istej motivicko-tematickej línii napríklad ocitajú Hašek a Hrabal s Jarošom a Ballekom, ktorých spája údajné plebejstvo či „pohľad zdola“ (podobne sa to týka aj porovnávania tvorby Švantnera, Bednára a Mináča). Rovnako by sme mohli povedať, že ich spája aj to, že majú nejakého literárneho hrdinu. Aj literárno-estetické zhodnocovanie tvorby autorov na základe konferencií o ich tvorbe je vystrihnuté akoby z minulých čias – váha teoretických argumentov je tu podopretá udalosťami z kultúrneho života. V poznámke pod čiarou čítame: „*Výjimečné postavení Jarošovy dialogie v kontextu slovenské prozaické tvorby v druhej poloviny 20. storočia znovu potvrdil seminár Život a dielo Petra Jaroša, konaný v roce 2000 na Filozofické fakultě Univerzity Konstantína Filozofa v Nitře, resp. stejnojmenný sborník vydaný téhož roku v Nitře*“ (s. 143).

Pozornosti neunikne ani zoznam citovaných autorov. I keď má Pokorný určitý prehľad týkajúci sa uvedenej problematiky (má prinajmenšom vedomie o existencii protichodných koncepcií, ktorých autori dospeli k odlišným teoretickým zisteniam), uchyluje sa k ich marginalizácii alebo ignorancii a sú akoby citovaní „obligatórne“. Naopak, neproporčne širší citačný priestor je vyhradený, ako som už vopred spomínal, autorom, ktorí sa v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch teoreticky zaoberali „socialistickým realizmom“ (B. Truhlář, R. Pytlík, O. Marušiak, I. Pospíšil, J. Hvišč), pričom medzi nimi nachádzame aj sovietskych autorov (I. A. Berštejnová, L. Poljaková, G. N. Pospelov, A. V. Čičerin). Problém však nevidím v použitom argumentačnom a faktografickom aparáte (napríklad v prípade písania o tvorbe V. Mináča majú aj teoretici dobovo chápaného socialistického realizmu v monografii svoje miesto), ako skôr v spôsobe práce s týmto teoretickým materiálom, ktorý Pokornému slúži ako citačné orámovanie vlastnej

argumentácie. Možno ho chápať ako istú formu stotožnenia so spomínanou dobovou reflexiou. Nevšima si ani teoretické práce o poetike socialistického realizmu, ktoré boli publikované po roku 1989 – Mináčovu prozaickú tvorbu nemožno totiž interpretačne uchopiť bez rešpektovania tohto žánru a snaha „odideologizovať“ ho smeruje kontraproduktívne len k ďalšej ideologizácii, čoho sme boli svedkami aj v deväťdesiatych rokoch. To by však už bola iná kapitola, pretože napriek tomu, že po roku 1989, keď sa vytvorili podmienky na opätovnú kritickú interpretáciu Mináčovej tvorby, sa na literárno-kritický odkaz šesťdesiatych rokov nenadviazalo, možno hovoriť skôr o príležitostných kritických štúdiách (P. Zajac, M. Šútovec, V. Barborík). Medzi najaktuálnejšie práce, ktoré sa venujú tvorbe Vladimíra Mináča, patria *Dejiny slovenskej literatúry III* (2004) od Viliama Marčoka, kde autor venuje prevažne kritickému hodnoteniu diel tohto spisovateľa relatívne veľký priestor.

Na strane druhej v deväťdesiatych rokoch pretrvávala aj snaha pokračovať v účelovo politickej a ideologickej adorácii tvorby V. Mináča, o čom svedčí napríklad príležitostný zborník *Život a dielo Vladimíra Mináča* vydaný v roku 1997. Úroveň jednotlivých príspevkov tu nielen zaostáva za štúdiami o tvorbe V. Mináča, ktoré vyšli v období normalizácie, ale takmer celý zborník je dokonca ideologicky tendenčnejší v snahe úporne obhájiť, retušovať alebo zatajiť určité momenty jeho tvorby, ktoré by mohli poškvrniť jeho petrifikovaný obraz. Dokonca sa poukazuje na Mináčovu údajnú iróniu, čo je nielen v rozpore so samotnou povahou jeho textov (s výnimkou *Výrobcu šťastia*), ale aj tvrdeniami autora, ktoré Mináč vyslovil po roku 1989 (rozhovory s Petrom Holkom). Zmienka o údajnom ironickom podtexte v prípade tretieho dielu *Generácie* sa objavuje aj v Pokorného argumentácii, autor ju opäť len mechanicky preberá bez toho, aby ju podrobil detailnejšiemu interpretačnému skúmaniu. (O mináčovskej irónii ako pôvodne nezamyšľanej hovorí v šesťdesiatych rokoch Bohuslav Kováč – nechcená irónia má v tomto prípade úplne odlišnú významovú modalitu.) Ako literárne prepracovanejší a komplexnejší v rámci dobových možností možno hodno-

tiť zborník *Biografické štúdie* z roku 1981 vydaný Maticou slovenskou, do ktorého prispeli autori ako J. Noge, F. Miko, A. Bagin, V. Petrik, J. Števček, R. Chmel, S. Šmatlák, J. Bžoch. Pod príkrovom ideologického nánosu tu nachádzame nielen snahu o dôsledný interpretačný rozbor Mináčových diel, ale aj hľadanie hodnotových a literárnych súvislostí, ktoré sú určitým interpretačným rezervoárom. V duchu Pokorného písania je však príznačné, že skôr argumentačne čerpá zo zborníka vydaného v roku 1997, čím svoju prácu posúva mimo literárno-historického rámca, navyše jeho vektor smeruje akoby do neďávnej minulosti. V tejto súvislosti sa vnucuje otázka o pragmatike celej práce – vyzerá to, akoby autor recykloval text, ktorý pôvodne niekedy v osemdesiatych rokoch vznikol ako súčasť inštitucionálnej prevádzky (diplomová práca, dizertácia) a po malých kozmetických úpravách ho dnes odbornej verejnosti predkladá ako vedeckú monografiu. Aj takúto podobu môže niekedy nadobudnúť kontinuita vedeckého výskumu a navyše, v slavistike sa to akosi „stratí“.

Rád by som v závere konštatoval, že treba uvítať každú snahu o kultiváciu česko-slovenských literárnych vzťahov – tie sa pred rokom 1989 realizovali viacerými „kanálmi“, oficiálnymi i neoficiálnymi, pričom aj v tejto rovine je potrebná diferenciácia. Hoci tu existovala snaha dištancovať sa od prvorepublikovej demokratickej a kultúrnej tradície masarykovského humanizmu a vytvoriť voči nim alternatívu „revolučného“ odkazu, zároveň je tu zreteľná aj línia, ktorá na tieto tradície tvorivo nadväzovala. Rovnako treba oceniť aj záslužnú prácu slovakistov, vďaka ktorým sa slovenská literatúra stáva súčasťou celoeurópskeho kultúrneho povedomia.

V prípade prezentovanej práce to však neurobím: nie je práve najvhodnejšie, ak sa toto povedomie má realizovať cez literárno-estetické zhodnocovanie ideologicky tendenčných próz. Tým však nechcem povedať, že kritické čítanie takýchto textov nemá v literárnej histórii svoje miesto, ba práve naopak. V prípade Pokorného monografie by som však o kritickom čítaní nehovoril.

Pavel Matejovič